

Lőrinczi Gyula

A csődjogi mentesítés szabályozásának elméleti tengelyei

Bevezetés

A magyar társadalom és gazdaság előrelépése szempontjából kiemelt fontosságú feladat a fogyasztói vagy vállalkozói mivoltuktól függetlenül, önhibájukon kívül szorult pénzügyi helyzetbe került természetes személyek esetében a gazdasági kockázat elosztásának jogi eszközökkel történő újrendezése. Ennek az átrendezésnek három évszázados eszköze a csődjogi mentesítés. A magyar jog ebben a tekintetben tiszta lappal indul, ami egyszerre hatalmas szegény és előny. Amennyiben ákombákom helyett rendszerezett szabályozást szeretnénk látni ezen jogi *tabula rasa* teleírása után, a kérdéskör elméleti alapjainak minél teljesebb tisztázása elengedhetetlen. Ennek első lépését voltam bátor megtenni egy korábbi munkában,¹ amelyben a mentesítés elméleti alapjait összegeztem. Az ottani megközelítés azonban nem sok hasznosat mond *de lege ferenda*. Ehhez olyan modellek felvázolására van szükség, amely adott esetben konkrét támaszul szolgálhat a majdani jogalkotás hálátlan² jogtechnikai feladatait felvállaló szakember számára.

Jelen munka három fő részből áll. Az elsőben a büntetőjogi megfontolások elkülönítése, a második, központi részben az elméleti modell felvázolása és ennek szükségszerűen sommás gyakorlati példákon való bemutatása, a harmadikban az ezzel kapcsolatos történelmi fejlődés rövid ismertetése kerül sorra. A tanulmány terjedelmi korlátai miatt a modell kifejtése csak egy igen lecsupaszított vázra szorítkozik, amelyre alig kerülhetett a gazdag történelmi-jogi példatár "húsából".

A csődjogi mentesítés elméleti modelljének kibontása előtt szükség mutatkozik némi tereprendezésre. Meg kell tisztítani az általunk szabályozni kívánt társadalmi viszonyokat az oda nem illő kriminális elemektől. Ezek a viszonyok mindig is a mentesítés bevezetésének és kiterjesztésének fő gátját képezték, és esetünkben is azok. Lássunk hát neki először is a gyomlálás sziszifuszi feladatának.

¹ A csődjogi mentesítés elméleti alapjai, Jogelméleti Szemle, 2011/2; http://jesz.ajk.elte.hu/2011_2.html

² Nem lehet ugyanis jó érzés, amikor a tervezetet politikai és gazdasági érdekek mentén, régtől és százszor cáfolt és bukott érvekkel ízekre szedik, lényegét meghamisítják, fontos rendelkezéseit ellentétjükbe fordítják. Egy előremutató, igazságos és gazdaságilag is ésszerű mentesítési törvénytervezetnek minden kétséget kizáróan ez lenne a sorsa a mai magyar közegben.

„There is, and always has been, a criminal law aspect of bankruptcy.”³

I. A bukás büntetőjogi jogkövetkezményeinek leválasztása

I.1. Büntetőjog versus magánjog

I.1.1. A büntetőjogi felelősség és a csődjog összefonódása

A két terület egymásba ölelkezése nem csak a jelen cím mottójául választott lakonikus megállapítás alapjául szolgáló angol jogrendszer sajátja.⁴ A francia jogrendszerben is szoros kapcsolatban van a csőd eljárás és a büntetőjog. A *Code de commerce* szabályozza a jogi személyekkel és az általában vett kereskedelmi tevékenységekkel kapcsolatban a személyes bukást (*faillite personnelle*), amely az önálló vállalkozástól való eltiltást vonja maga után, és a csődbűncselekményeket (*banqueroute et autres infractions*), amelyek kifejezett büntetéssel járnak.⁵

A fentiek azonban nem jelentik azt, hogy ez követendő út lenne. Az amerikai csődjog leválasztotta a büntetőjogot a csőd eljárástól, ezzel gyökeresen szakított az angol rendszerrel ebben a tekintetben. A német jogrendszerben pedig eleve különválasztották a kettőt.

I.1.2. A büntetőjogi felelősség leválasztása a mentesítésről

Mielőtt belemennénk a mentesítés alapjául szolgáló adósi tevékenység differenciálásába, fontosnak tartjuk kiemelni az adós büntetőjogi és magánjogi felelősségének a kettéválasztását. A bűncselekményeknek akár *tacite*, akár *expressis verbis* belemosása a mentesítésbe sokkal jelentősebb hátránnyal, mint előnnyel jár. Erősíti a *bankruptcy stigma* hatását, és jelentősen gátolja a mentesítés optimális formájának a megtalálását. Ezért a mentesítés rendszerének úgy tárgyalásakor, mint konkrét kialakítása folyamatában, le kell választani a büntetőjogi felelősséget.

A magyar jogi gondolkodás számára, az angollal ellentétben, ez amúgy is kisebb nehézséggel kell(ene), hogy járjon, hiszen a német hagyományok ezen a területen erősek (voltak). Jelesül a csődbűncselekményeknek a büntető törvénykönyvben való elhelyezése, valamint a polgári jogi igények elkülönült kezelése ezen törvénykönyvön belül jól belátható alapokat ad a leválasztáshoz. A csőd eljárásba ugyanis csak a polgári jogi igénynek szabad "átjönnie", a bűncselekmény más aspektusainak nem. Az már egy másik kérdés, hogy a büntetett előéletnek lehetnek csődjogi kihatásai.

I.1.3. A társadalomra veszélyes cselekedetek kezelése a mentesítés szabályozásában

A fentiek nem jelentik azt, hogy a mentesítésnek függetlennek kell lennie az adósnak a büntetőjogi (szabálysértési jogi) felelősségét megalapozó cselekményektől. A csődjogi jogkövetkezmények megállapítása azonban önállóan, a büntetőjogtól függetlenül, a bűnösség

³ Milman 2005, 24.

⁴ Az angol jogrendszer legújabb megoldásairól részletesebben *infra*.

⁵ L. 653 et L. 654 du Code de commerce. Részletesen Jacquemont 2009, 335–554; Pétel 2009, 223–231; Vidal 2010, 336–349.

vizsgálata nélkül kell, hogy megtörténjen. A csődjognak semmiképp sem szabad átvállalnia a büntetőjog szerepét. Ezzel szemben, pontosabban az átvállalás tilalma mellett a következő nyomós érvek szólnak.

A/ Amennyiben a csődjog a legcsekélyebb mértékben is büntető jellegű funkciót ölt, azzal az ilyen esetekben, ráadásul további hátrányos következmények mellett, megsértjük a *ne bis in idem* büntetőjogi alapelvét.

B/ A csődjogi apparátus eleve alkalmatlan a büntetőjogi bizonyítási teher felvállalására (a *beyond reasonable doubt* és a *preponderance of evidences* kettősége az amerikai rendszerben is nagy gondokat okozott). Érdekes módon, ennek a magyar jogban az a visszahatása, hogy a leggyanúsabb eseteket SEM vizsgálják ki.

C/ A büntetőjogi reminiscenciák, a fentiek okán is, megakadályozzák a csődjogi célok, jelesül a mentesítés hatásmechanizmusának optimális kialakítását. Ezért a leválasztás a tiszta mentesítési "policy" érvényesítésének *conditio sine qua non*jának tekinthető.

D/ A két jogpolitika összemosása a gyakorlatban, különösen a magyar példa alapján, hatékonyan képes gátolni, persze más tényezőkkel együtt, még a mentesítés jogrendszerbe kerülését is. Így a mentesítés általános korlátjának tekinthető.⁶

E/ A mentesítési eszköztár nyugodtan érvényesíthető a bűnösség nélkül is a társadalom védelme érdekében, ahogyan azt maga a magyar büntetőjog is teszi a büntetőjogi intézkedések rendszerének kialakításával, vagy az angol jog a *BRO* rendszerének kidolgozásával.⁷

F/ A büntetőügyekben hozott döntések minden gond nélkül beilleszthetők a mentesítés jogi szabályozásába. Erre más jogágból számos példát lehet hozni, ahol egy jogerős büntető ítéletnek más jogviszonyra kiterjedő hatása van. A büntetőbíróság döntése átvehető, feladatköre nem.

I.2. A büntetőjogi aspektusok leválasztásának történelmi folyamata

I.2.1. A jó, a rossz és a csúf⁸

Aki azt gondolná, hogy a fizetéseképtelen adós csődjogi kategorizálása evidencia, annak az utóbbi évtizedekben hatályos és érvényesülő magyar csődjogi szabályozást és gyakorlatot ajánlanám tanulmányozása, amelyben csak nyomokban fedezhető fel ez a megkülönböztetés.⁹ Hosszú út vezetett addig, amíg a társadalomban általában, és a jogterületi döntéshozókban különösen, konkrét cselekvésben megnyilvánuló belátássá érett a fizetéseképtelenné vált adósok egyes kategóriái közötti csődjogi különbségtétel szükségessége. Ez annyiban érthető is, hogy minden bizonnyal nemcsak a mentesítés, hanem az egész csődjog egyik legnehezebb problémakörével szembesülünk. Egyik többször idézett jeles szerző szerint ugyanis egy dolog a kommentátorok számára az adósok megkülönböztetése a szerint, hogy melyik a becsületes,

⁶ Más, de hasonló ügy kapcsán, utánaíratlan szóképpel és levezetéssel fejezte ki az ilyen helyzeteket Warren professzor úrhölgy. "Baird makes a point he can defeat by making it too big. Because bankruptcy will not *always* save a company, and because *sometimes* the cost of saving the company is too high, this must *never* be a goal of any bankruptcy policy." Warren 1987, 798. A kifejtés esetünkre alkalmazott parafrázisa: mivel a bukottak nem *mindig* becsületesek, és ezek felderítése *néha* nagyon nehéz, ezért ez *sohasem* lehet egy csődjogi politika célja. A probléma megoldását annak megoldhatatlan méretűvé duzzasztása adja.

⁷ Erről a későbbiekben részletesen lesz szó.

⁸ Copyright Sergio Leone.

⁹ Holott az e területen úttörőnek semmiképpen sem tekinthető német jog is a becsületes adós (*der redliche Schuldner*) fogalmával indítja csődtörvényét. Insolvenzordnung § 1.

a becsületesnek nehezen mondható, és a kifejezett galád, és egy másik dolog ennek a jogi formába öntése.¹⁰

Nézzük ezek után az egyes kategóriákat egyenként!

I.2.2. A jó

Ez a kategória volt szigorúan véve a mentesítés intézményének célcsoportja, létrejöttének kiváltó oka. A *honest but unfortunate debtor* az, akiért a harang szól. Maga Dekker a rá jellemző barokkos szépirodalmi stílusban ecseteli a balsorsú kereskedő iránti szánalom és segítség erkölcsi indokoltóságát.¹¹ Az idézett részben Dekker kifejezetten felhív a mentesítésre ("... *deserve to be pitied and relieved*"). Pontosan száz év múlva, 1706-ban, ezt a mentesítést, jóllehet eltérő közvetlen okokból, de törvénybe iktatták, és hatályba lépett.¹²

I.2.3. A rossz

Az ebbe a traktusba tartozó kereskedők és más személyek voltak a mentesítés legfőbb gátjai, és azok maradtak mind a mai napig. Ők szolgáltatják a muníciót a mentesítés elleni harcban azok számára, akik a gazdasági folyamatokból természetes módon eredő kockázatok anyagi terheit mindig is a kiszolgáltatottabb félre igyekeztek hárítani. Ők alapozzák meg, szolgáltatnak érveket, amikkel a becsületes, de szerencsétlen adósokat is megfosztják egy igazságosabb kockázatviselést lehetővé tevő jogi szabályozástól.

A nemfizető adós a hitelre épülő gazdaság legfontosabb összetartó elemét, a bizalmat olvasztja el ("the fragile glue holding together the web of credit on which the economy depended was confidence..."). Az eladók és a vevők szorosan összekapcsolt világában a könyvekbe feljegyzett adósságok (*book debts*), az egyszerű kötelezvények (*note of hand*), a váltók (*bills of exchange*) alapja a személyes bizalom volt, ami jószerivel csak a jó hírnéven és a megbízhatóságon nyugodott.¹³

A korábbi időszakokban a bukást eleve csalártnak tekintették. Ezért a *bankruptcy* önmagában annyira negatív értelemmel bírt, hogy Sir Edward Coke, hazafias hevületében, az angolokat szinte teljesen fel akarta menteni annak ódiума alól.¹⁴

Dekker a család bukottak jellemének felvázolásakor igazán nem fukarkodik az élénk pasztellszínekkel.¹⁵ Feltétlenül említést érdemel, már csak azért is, mert a többi kommentár

¹⁰ "But it was one thing for commentators to divide debtors and bankrupts into 'the Honest, the hardly Honest, and the Down-right Knave', another thing to enshrine such distinctions into the body of the law." Hoppit 1987, 21.

¹¹ "The infortunate Marchant, whose estate is swallowed up by the merciless Seas, and the provident Trades-man whom riotous Servants at home, or hard-headed debtors abroad undermine and overthrow, blotting them with name of Bankrupts deserve to be pitied and releived." The seven deadly sinnes of London. In: The non-dramatic works of Thomas Dekker, ed. A. G. Gosart, 4 vol., London 1885. Vol. II, pp. 26-7. Idézi Hoppit 1987, 20.

¹² A Quatro Annae ch. 17. A statutum 1706. március 19-én lépett hatályba.

¹³ Kadens 2010, 1238.

¹⁴ "...a stranger to an Englishman, who of all nations was freest of bankruptcy." Idézi Treiman 1927, 232, és hozzáteszi: "...in zeal to exculpate his own countryman he forced himself into unnecessary exaggeration."

¹⁵ A *politick bankrupt*ról a következőket írja: "For you must vnderstand that the Politick Bankrupt is a Harpy that looks smoothly, Hyena that enchants subtilly, Mermaid that sings sweetly, and a Cameleon, that can put himselfe into all colours. Sometimes hee's a Puritane, he swears by nothing but Indeede, or rather does not swear at all,

ezt nem teszi meg, hogy Dekker a hét londoni bűn közül, *politick bankruptisme* cím alatt az első helyen tárgyalja az aljas bukottat. További érdeme Dekkernek az, hogy nem a hitelezők ellen fordul. Felismeri a tisztességes adós legnagyobb ellenségét: a csalárd adóst. Hasonlóan a hitelezői oldalhoz, ahol a hitelezőnek a legnagyobb ellenfele a másik hitelező, és a csődjog elsősorban a hitelező védelmét szolgálja a többi hitelezőtől, úgy a másik nagy feladat a csalárd bukottakat elhatárolni a tisztességes, de szerencsétlen adósok jóval nagyobb tömegétől.

Dekker jól látja, hogy a legtöbb kárt a becsületes adósoknak nem a bevett gazdasági eszközök alkalmazása, illetve az ezekből fakadó kockázatok, hanem a becsstelen többi adós jelenti.¹⁶

A csalárd adós ("*Mr. Badman*") irodalmi igényű leírását találjuk John Bunyan 1680-ban kiadott művében is.¹⁷

1.2.4. A csúf

A végére hagytuk a legnehezebben besorolható. Amennyiben azt mondjuk, hogy a kifogástalan adóst mentesítjük, a szándékosan hitelezőkárosító tevékenységet tanúsított pedig nem, a munka dandárját még nem végeztük el. A kettő közötti átmenetben ott áll a nem kifogástalan gazdasági magatartás, amely azonban nem minősül csalárdságnak. A csődjogi mentesítés egyik kulcskérdését jelenti ennek a kategóriának a precíz elhatárolása.

1.3. A bukottak elhatárolására tett korai kísérletek

1.3.1. Dekker, Malynes, Petty

Az első ilyen elhatárolás Thomas Dekker¹⁸ érdeme volt, aki 1606-os munkájában az "agyafúrt" (*politick*) (sic!) bukott és a "szerencsétlen" (*infortunate*)(sic!) kereskedő (*Marchant*) (sic!) között tett különbséget.¹⁹ Ezzel megalapozta a mentesítést morális oldalról. Követői már három kategóriát különböztettek meg, és a két véglet között ezzel megjelentek az átmenetek. Ezek egyik korai változatában Gerard Malynes (1685) megkülönböztette a csődbukottak három típusát, úgymint: azok, akik javaikat a szerencse, a balvégzet, a véletlen folytán veszítik el, azok, akik pazarlók (*wastrels*), valamint azok, akik azután bukhatnak meg, hogy másik javaiból meggazdagodtak.²⁰ William Petty (1734) tovább árnyalja a képet, amikor arról ír, hogy meg kell különböztetnünk az agyafúrt bukottól (*criminal action*) azokat a bukottakat, akik "have either spent their creditors money vainly and luxuriously, or have lost

and wrapping his crafty Serpents body in the cloake of Religion, he does those acts that would become none but a Diuell. Sometimes hee's a Protestant, and deales iustly with all men, till he see his time, but in the end he turnes Turke..." Majd eljön a bukás napja. "Then flyes he out like an Irish rebell, and keepes aloofe, hiding his head, when he cannot hide his shame." Dekker 1606, 23sk; 25. Ebben az idézetben szándékosan betűhíven adtuk vissza az eredetit.

¹⁶ "It is not the honest bankrupt undone by suretyship, casualties or losses by the sea, but a politic bankrupt, a noble-in-the-pound bankrupt, a five-shilling-nay, a ten-groats-in-the-pound bankrupt, a voluntary villain, a devouring locust, a destroying caterpillar, a golden thief." Dekker, Lanthorne and Candle-light (1608), in Thomas Dekker, ed. E. D. Pendry (London, 1967), p. 275. Idézi Jones 1979, 9. A *grout* négy pennys érme volt 1662 előtt.

¹⁷ Bunyan 1680, 52skk.

¹⁸ Dekker maga is ült több mint hat évet (1612-től) csődbukás miatt. Jones 1979, 9.

¹⁹ Dekker ezen munkájáról részletesen olvashatunk az additamentum irodalmi mellékletében.

²⁰ McCoid, II 1996, 188.

it by their unskillfulness in Trade and have been cheated, or else have lost it [in] inevitable accident or the hand of God."²¹ Petty tehát a pazarlók (*culpable action*) és a vétlenek (*misfortune*) közé beiktat egy negyedik kategóriát. Ezek azok a kereskedők, akik a veszteségeiket saját felkészületlenségük (*negligence*) miatt szenvedik el. Itt visszaköszön a *luxuria* és a *negligentia* büntetőjogi *distinctio*ja.

I.3.2. Defoe²²

Kevesen tettek annyit a bukottak helyzetének javításáért történelmi távlatokban, mint Daniel Defoe. Amennyiben egy embert kellene kiválasztani, aki a legnagyobb hatást gyakorolta a csődjogi mentesítés fejlődésére, Daniel Defoe mellé nem nagyon kerülhetne bárki is egy képzeletbeli kvalifikációs listán. Defoe hatása egyébként nem csak csődjogi értelemben számottevő.²³ Ő mondta ki először elméleti tisztasággal, hogy a család bukottak szigorú büntetést, a becsületesek viszont mentesítést érdemelnek. Egyik munkájában részletes javaslatot is tesz a csődeljárás szabályozására. Az *An Essay on Projects* című munkájában az *Of Bankrupts* (A csődbukottakról) című fejezetben a *Court of Inquiries* (Vizsgálóbíróság) címszó alatt eljárási szabályokat ad az adós vagyonának és magatartásának a vizsgálatára. Már maga a "vizsgálóbíróság" elnevezés egyértelműen utal az eljárás lényegére: felderíteni az adós vagyoni és személyi viszonyait, különös tekintettel a csődöt megelőző gazdasági magatartására.²⁴ Defoe tisztán látja, hogy az elhatárolás a becsületes adósokkal való megfelelő bánásmódot lehetővé tevő jogi szabályozás megalkotásának előfeltétele. Ma is leszűrhetünk értékes gondolatokat ebből a megközelítésből.

Defoe maga is érintett volt a fizetéseképtelenség területén, nem is csekély mértékben. Jelentős küzdelmet folytatott adósságai eltörléséért, 1692-ben börtönt is szenvedett miattuk.²⁵ Az adósságokkal többszörösen sújtott Defoe utánozhatatlan írói vénával utal ennek következményére egyik művében. "If a stranger taps me on the shoulder in the street, I at once turn around and walk toward Newgate, purely from force of habit."²⁶

Defoe rendesen beleverte az éket a büntetőjog és a csődjog összenőtt tuskójába. Innentől kezdve már csak ezt az éket kellett tovább ütni évszázadokon át, és ezt tesszük mi is, most is, akarva, akaratlan, és minden bizonnyal még nagyon sokáig.

²¹ The Petty papers, some unpublished writings of Sir William Petty, ed. Marquis of Landsowne, 2 Vols. (London, 1927), Vol. 1. p. 249. Idézi Hoppit 1987, 20.

²² Defoe-nak a mentesítés, különösen az önkéntes csődeljárás bevezetésében játszott szerepét részletesen elemzi McCoid, II 1988, 362skk.

²³ Nagyon szépen fejezi ezt ki egyik forrásunk. "He nevertheless passed through all his troubles to write 'Robinson Crusoe', which classic some one has characterized as a story that exercised more influence on the English-speaking race than any other story, and yet it neither draws a laugh or a tear." Winkle Part II 1897, 305.

²⁴ Defoe 1992, 65skk.

²⁵ McCoid II, 1996, 171skk.

²⁶ Idézi Winkle Part II 1897, 305. A Newgate az egyik leghíresebb börtön volt, ahol adósokat (is) tartottak fogva. A szöveg teljes megértéséhez tudni kell, hogy az adósokat lefogó törvényszolgák (*bailiffs*) hátulról közelítettek az áldozathoz, és a vállára téve a kezüket jelezték, hogy hatalmuk alá vették őket. Innentől kezdve erővel is élhettek, aminek igénybevétele egyébként, különösen az adós házában, korlátozott volt.

"Entia non sunt multiplicanda praeter necessitatem."²⁷

II. A csődjogi mentesítés elméleti modellje

II.1. A mentesítés rendszerének alépítménye és fajtái²⁸

II.1.1. Az adósi csoportok meghatározásának módszerei

Adóscsoportokat az adós magatartása alapján többféle módon képezhetünk. Ennek a feladatnak az elvégzése közben a büntetőjogi gondolkodás általában erőteljes hatást szokott kifejteni. Hajlunk az adósok bűnösség szerinti szelektálására. Ez a fentiek értelmében egyértelmű zsákutának tekinthető. Nem mintha ez nem számítana semmit az adósi magatartások elhatárolásában, csak mint alapvető elválasztási ismerv nem megfelelő. Szintén nem visz előre a morális alapon történő rangsorolás. A becsületes adós idealizált alakja hatalmas segítséget jelentett a mentesítésért, az igazságosabb teherelosztásért folyó küzdelemben, de egy jogi szabályozás megalapozásakor vezérlő elvnek venni dőre vállalkozás lenne.

Még hosszan sorolhatunk az elméletben és a gyakorlatban már bizonyítottan zsákutához vezető logikai gondolatmeneteket, de végül is olyan módszerre van szükségünk, amelynek az alkalmazásával olyan eredményhez jutunk, amelyre a mentesítés rendszere felépíthető. Ehhez a kulcsot, legalábbis részben, a korábban említett szerzők munkásságából levont tapasztalat adja.

II.1.2. Az adósi magatartás és a társadalmi szükségletek elvont elemzése

A csődeljárás és benne a mentesítés komplex rendszert alkotnak. Nem tudunk egységes választ adni a mentesítés alapjainak vonatkozásában sem.²⁹ Ezért olyan rendszert kell alkotnunk, amely elviszi a szabályozást összetettségében is elkülönülő társadalmi céljai felé. Az autós hasonlatnál maradva, többféle *undercarriage*-ra lesz szükségünk. Ezeket a tengelyek száma szerint fogjuk elkülöníteni egymástól. A tengelyek itt alapvető jogi megközelítéseket jelentenek, amelyek elkülönítését eltérő elvek szerint hajtjuk végre az egyes szabályozási alépítmények esetében. *Ergo*, a számszerű elkülönítés (*axisok*) nemcsak mennyiségi, hanem minőségi különbséget is jelentenek az elhatárolás rendszerében. Ennek folytán a különböző számú tengelyre épülő csődjogi rendszerek eltérő jogi felépítményeket képesek magukon hordozni.

II.1.3. Az egyes elméleti alapmodellek áttekintése

²⁷ William Ockham (1285–1349).

²⁸ Az angolban *undercarriage* néven emlegetett szerkezeti egysége az autónak. Közelítően a magyar alváznak felel meg. Mivel ez kevésbé látható, de nagyon fontos eleme az autónak, ezért ezekből jóval kevesebbet fejlesztenek ki. A kifejlesztett változatoknak viszont nagyon megbízhatóknak kell lenniük, mert sok vevőbolondító felépítménytípust kell elhordozniuk. A mentesítés rendszerének a nagyközönség számára nem látható *undercarriage*-a az *infra* vázolt axiális szerkezet.

²⁹ Idézzük meg itt újra E. Warren! "I have offered a dirty, complex, elastic, interconnected view of bankruptcy from which I can neither predict outcomes nor even necessarily fully articulate all the factors relevant to a policy decision." Warren 1987, 811.

Alapvetően négyféle alépítményünk lehet.

A/ Uniaxiális váz, ahol az adósokat helyezzük fel a képzeletbeli jogi tengelyre a gazdasági életben tanúsított magatartásuk szerint. Ezen első tengely két végpontját a becsületes és a csalárd adós jelenti. A felróhatóság foka szerint lehet a mentesítés feltételeit megállapítani ezen a tengelyen. A büntetőjogtól való szeparáció elvének megfelelően csak a hitelezőkárosító cselekedetek bírnak jelentőséggel, az egyéb társadalomra veszélyes magatartások nem.³⁰ Az adósok mentesítésre érdemes, korlátozottan érdemes és érdemtelen csoportokra oszthatók, de ennél részletesebb felosztás is elképzelhető. A rendszer ezen az alapon alakítja ki a mentesítés személyes korlátait, azon belül is a csödképesség (*eligibility*) szabályait. Itt az adós személye, magatartása a döntő, ezért ezt belső tengelynek tekintjük.

B/ Diaxiális váz, ahol az adósok felróható magatartása mellett a mentesítésnél figyelembe veszem jövőbeni jövedelemszerző képességüket (emberi tőke, *human capital*) is, valamint a kifejtéséhez elengedhetetlenül szükséges vagyontárgyakat. Itt éppen egy pozitív belső tulajdonság lesz a mentesítés gátja, jelesül az, hogy az adós képes a jövőben többletet termelni hitelezői és a társadalom számára. Ennek a többletnek a felosztása van a tengely egyik oldalán, az ehhez biztosított, végrehajtás (átengedés, *cessio bonorum*) alól kivont vagyontárgyak (*exempt property*) pedig a másik oldalon. Ez az elsővel párhuzamosan elhelyezett, belső (második) tengely lesz, ahol a két végpontot az adós számára biztosított kivett vagyontömeg terjedelme, valamint a jövőbeni keresetének (munkájának) a törlesztésbe való bevonása fogja behatárolni.

C/ Triaxiális váz, ahol a fentiek mellé belép egy külső (harmadik) tengely, amely társadalmi érdekből bizonyos követeléseket nem enged mentesíteni. Ez jellemzően független az adós magatartásától, itt erőteljes társadalmi érdekek érvényesítéséről van szó. A diaxiális vázú (belső) mentesítési rendszer képezi a kiindulópontot, és a további (külső) tengelyek már csak ezek kiegészítőiként funkcionálnak.

D/ Quadriaxiális váz, ahol a mentesített (és a nem mentesített) adósok között lehetnek olyanok, akiket a társadalom védelme érdekében különböző korlátozásokkal sújtunk. Ez a negyedik tengely megengedi, hogy a csödeljárásban, a mentesítéstől részben függetlenül, általános társadalom- és gazdaságvédő szempontokat érvényesítsünk. A különböző diszkvalifikációs szabályok hordozója itt a negyedik tengely. Ez külső szempontok alapján meghatározott tengely, amely a harmadikkal párhuzamosan, de attól eltérő értelmezési tartományban helyezkedik el. Egyik végpontján az ilyen jellegű korlátok hiánya, másikon az adósnak a gazdasági életből való teljes kizárása helyezkedik el.

II.1.4. Az axiális rendszer használata

Mint említettem, egy *undercarriage* többféle felépítményt is hordozhat, és nem pusztán a mentesítés jogtechnikai szabályainak konkrét kialakításánál használható. Építhető rá jogpolitikai felépítmény is, és kihatása lehet a büntetőjogi szabályozásra, vagy más jogterületek (például a hitelezés szabályai a pénzügyi jogban, diszkvalifikációs szabályok a

³⁰ A büntetőjog leválasztása így választ ad a Jackson-i erkölcsi dilemmára is, mely szerint miért mentesül a gyilkos, ha a csalárd átruházó nem. Jackson az újrakezdést (*fresh start*) biztosító mentesítés kapcsán fogalmazza meg végső kérdésként: "Why, finally, is discharge denied to an individual who had defrauded his creditors, but not to others, such as murderers or arsonists, who are morally reprehensible in other ways?" Jackson 2001, 226.

társasági jogban) kialakítása során is. Egy dolgot érdemes mindig szem előtt tartani: azt, éppen melyik aléptímenyre építkezünk. Az egyes vázak szabadon felhasználhatók, és a rendszer igényei szerint beállíthatók.

Nézzük meg ezek után az egyes aléptímenyeket egyenként!

II. 2. Az uniaxiális rendszer

II.2.1. Történelmi szerep

Már Dekker idézett művében, de Malynes esetében is korán megjelenik az uniaxiális rendszer alapja. A csődjogi mentesítés fejlődése évszázadokon át az érdemes és érdemtelen adósok megkülönböztetésének erőterében fejlődött. Az "igen vagy nem", a "lét és a nemlét" dichotómiájának leegyszerűsítő, ám mégis hatékony ellenpóliusai a mentesítés vonatkozásában is termékenynek bizonyultak. Nem csak a "*honest but unfortunate debtor*", a "*débituer malheureux et de bonne foi*", és a "*der redliche Schuldner*" ellenpontjaira kell gondolnunk, hanem arra a komplex jogi és politikai folyamatra, amely erre a kettősségre épült. A fejlődés során, logikusan, először az adós és a hitelező közötti (általunk itt belsőnek titulált) jogviszonyra épült a csődjogi mentesítés rendszere.

A legújabb mentesítési politikák alapvonalai sem nélkülözik ezt a megközelítést. Egy 2000-ben kiadott angol kormányzati konzultációs dokumentum is a tisztességes, de szerencsétlen adósoknak a sorsukról tehetőktől való elkülönítéséről szól, amit egyúttal a szabályozás alapjúl kínál megtenni.³¹

Az egyes jelentős törvényművek már címükben hordozzák a kettős megközelítést. Így az amerikai 2005-ös *Bankruptcy Abuse Prevention and Consumer Protection Act*, vagy az azonos című New York-i (*Stillwell Act* 1831) és Pennsylvania-i törvény (1842): "*The Act to Abolish Imprisonment for Debt and to Punish Fraudulent Debtor*". Az 1869-es angol *Debtor's Act* két fő része is jól tükrözi az uniaxiális *undercarriage* meglétét: *I. Part: Abolition of Imprisonment for Debt; II. Part: Punishment of Fraudulent Debtors*.

Általánosságban elmondható, hogy mind a kezdő jellegű, mind pedig az alapvető mentesítési politikák, részben jól kommunikálhatósága, részben alapvető jellege miatt, az uniaxiális aléptímenyt választják.

II.2.2. Az uniaxiális vázra épített szabályozás jellegzetességei

A szabályozás középpontjában annak eldöntése áll, hogy a mentesítés mikor adható, illetve mikor tagadható meg. Amennyiben az adós megfelel a törvényben előírt feltételeknek mentesül, ha nem felel meg, nem mentesül. A jelen traktatus szempontjából azonban az a lényeg, hogy ez a feltételrendszer egydimenziós.

³¹ "An attempt would be made to distinguish between the honest but unlucky bankrupts and those who might be said to be responsible for their plight. The former (suspected of being in the great majority perhaps 90% of all bankrupts) would benefit from greatly liberalised rules including discharge after six month and the right to retain a greater proportion of their assets from the clutches of the trustee in bankruptcy. The latter (the remaining 10%) would be stigmatized and would suffer greater degrees of disqualification." Milman 2005, 12.

II.3. A diaxiális rendszerek

II.3.1. A gazdasági élet fejlődésének hatása a mentesülésre

Egészen a XIX. sz. végéig a termelési folyamatban nem képződtek jelentős megtakarítások. Csak a második ipari forradalom nyomán kialakuló fejlettebb gyáripari struktúra tette lehetővé, hogy a munkások érzékelhető hányada saját és közvetlen családtagjai szükségletei kielégítésén felül számottevő jövedelemhez jusson. A bukott kereskedőnek esélye sem volt más területen kitermelni az adóssága visszafizetéséhez szükséges jövedelmet, a kereskedelmi pálya pedig, amely a bizalomra épült, a bukás miatt bezárult előtte.³²

Amennyiben a büntető intézkedésként (előszeretettel a francia csődjog által) alkalmazott kényszermunkát (*bagne, galère*) korábbi szeparációs elvünknek megfelelően figyelmen kívül hagyjuk, a második (belső) tengely beépítése a mentesítés rendszerébe az amerikai koloniális jogrendszerekben kezdődött el a XVIII. század folyamán. Az első ilyen jellegű megoldás már egy 1698-as Massachusetts-i jogszabályban³³ megjelenik. Azokat az adósokat, akiknek nem volt feleségük vagy családjuk, és volt szakmájuk (*handicraft*), vagy napszámos munkát végeztek (*day labor*), a hitelezők számára történő munkavégzésre lehetett kötelezni.³⁴ A szabály mértani pontossággal mutatja azt a gazdasági fejlettségi szintet és a koloniális lét munkaerőhiányából fakadó gazdasági kényszert, amelyben megjelenik a hitelezők számára kiaknázható jövőbeni munka azoknál, ahol a függő személyek (feleség, család) eltartása nem meríti ki ezt a többletet.³⁵ A mentesítés korai változataiban az amerikai *Dubuque legislation*³⁶, vagy a francia *loi Neiertz*³⁷ kifejezetten részletfizetési rendszerrel igyekszik a hitelezői igényeket az adós jövőbeni munkáiból kielégíteni. Ez a megoldás a szűk értelemben vett mentesítés hiánya esetén is működtethető, ahogy az fenti két esetben is történt.

A kezdő mentesítőnek számító német csődjog mentesítési rendszere (*Restschuldbefreiung*) is diaxiális szerkezetű alappal bír. Az adósnak három feltételnek, illetve feltételcsoportnak kell megfelelnie.

A/ Csődeljárás alá esett természetes személynek kell lennie.

B/ Hat éven át kereső tevékenységet kell folytatnia, illetve ennek érdekében serénykednie, és ebből eredő jövedelmére szóló lemondó nyilatkozatot kell tennie, továbbá ez idő alatt át kell engednie öröksége felét, és bejelenteni új lakcímeit és munkahelyeit.

C/ Nem eshet a mentesülést kizáró feltétel alá.³⁸

II.4. A triaxiális rendszer

³² A jelen tanulmány terjedelmi korlátai miatt itt nincs alkalmunk és érkezésünk kifejtetni ezt az izgalmasan komplex társadalmi-gazdasági-jogi jelenséget, és irodalomként is csak töredékes feldolgozásokat adhatnánk meg. Ez utóbbitól emiatt eltekintünk.

³³ "Act for the Relief and Release of Poor Prisoners for Debt", June 21, 1698.

³⁴ Részletesen Feer 1961, 254.

³⁵ A XVIII. századi gyakorlatról részletesen Coleman 1999.

³⁶ Részletesen többek között Grinsberg 1928, 23.

³⁷ Részletesen Lőrinczi 2011, 217.

³⁸ InsO §§286, 287(2), 290, 295. A mentesülést kizáró feltétel a csődbüntetés miatti elítélés, a hitelezési körben, vagy közpénzekkel kapcsolatos hamis adatszolgáltatás, a tíz éven belüli csődismétlő, a csődneyítást megelőző évben vagy azt követően hitelezőkárosító szándékkal vagy súlyos gondatlanságból vagyont pazarolt, vagy aránytalan kötelezettséget vállalt, illetve a helyzetének javulásának reménye nélkül a csődeljárást késleltette, a csődeljárási alatti tájékoztatási és együttműködési kötelezettségét megszegte. Egy utolsó feltétel az *Insolvenzordnung* egy másik eljárásához kapcsolódik. InsO §290.

II.4.1. A társadalmi érdek figyelembe vétele

A csődjogban a kezdetektől dominált az adós-hitelező kapcsolatának jogi rendezése. Ez természetesnek tekinthető. Ez először a hitelezői érdekek teljes kiszolgálását, az adós alávetettségét jelentette. A mentesítéssel érezhetővé vált az adós védelme a csődjogban, a későbbiekben pedig az általános társadalmi megfontolások is teret nyertek.³⁹ Ennek egyik első megjelenési formája az volt, hogy bizonyos adósságokat nem töröltek el a mentesítés során. Ilyenek voltak jellemzően az állami követelések (adók, bírságok), a tartási kötelezettségek és a deliktuális felelősségből fakadó követelések.⁴⁰

II.4.2. Az amerikai csődjog sajátos útja

Az amerikai szövetségi csődjog, jelesül a *Bankruptcy Code*, a mentesítés tekintetében, egészen a 2005-ös módosításig (*BAPCPA*),⁴¹ lényegében a triaxiális rendszer határán volt. A kódex meghatározta, mi kell a mentesüléshez, és ha az adós ennek eleget tett, mentesült, kivéve a társadalom- és jogpolitikai okokból kivett követeléseket (külső tengely).⁴² A törvény szabályai ugyanakkor kedvezményekkel igyekezett a jövőbeni munkából való törlesztést magában foglaló egyezség irányába terelni az adósokat, ami a potenciális harmadik (a mi rendszerünkben másodikként elemzett belső) tengely. A *credit industry* évtizedes nyomására azonban az *if he can pay he shall pay* hangzatos elve alapján ez utóbbi tengelyt a rendszer alapvető elemévé tették, amely így egyértelműen triaxiális lett. A gondosan kimunkált *means test*⁴³ segítségével a jövedelemtermelésre képes adóscsoportot igyekeznek leválasztani, és eltérő csődeljárási pályára (*Chapter 13*) állítani.⁴⁴

II.5. A quadriaxiális rendszer

II.5.1. Az angol csődjogi rendszer sajátosságai

Az angol csődjog a mai napig nem tud megszabadulni attól a (minden bizonnyal a freudi értelemben vett *id* tartományába tartozó) meggyőződésétől, hogy a csőd alapvetően helytelen dolog (nem az, hanem a monetarizált tőkés gazdaság mozgásfolyamataival szükségszerűen együtt járó, értéksemleges társadalmi tömegjelenség). Emellett érzékeli a becsületes adósok mentesítésével járó előnyöket, illetve az amerikai példa ilyen irányú vonzását. Ezért a mentesítés könnyítése mellett, amit a belső tengelyeken hajt végre a maga a bíróságközpontú rendszerében, szükségesnek tartotta még egy tengely létrehozását, amely a mentesítéstől részben függetlenül, a társadalom és a gazdaság igényeinek megfelelően igyekszik korlátozni

³⁹ Ennek megfelelően osztja a fejlődést (és alapvető munkáját) három korszakra a csődjogi szakirodalom legtöbbet idézett szerzője, Charles Warren. I. The period of the creditor, 1789–1827; II. The period of the debtor, 1827–1861; The period of the national interest, 1861–1935. Warren 1935.

⁴⁰ A XX. század elejének amerikai gyakorlatáról jó összefoglaló Yale 1926.

⁴¹ *Bankruptcy Abuse Prevention and Consumer Protection Act*.

⁴² Ahogyan egy jeles szerző röviden összefoglalta: "Most debtors who file voluntary bankruptcy petitions except that the bankruptcy case will wipe out all of their debts. These expectations are not always realized. Bankruptcy discharges certain debtors from certain debts." Epstein 2005, 339. Kiemelés az eredetiben.

⁴³ A *means test*tel részletesen nem tudunk jelen tanulmány keretében foglalkozni, de az érdeklődőknek egy bírótollából származó, nagyon részletes, tankönyvszínvonalú tanulmányt a figyelmükbe tudok ajánlani: Wedoff 2005.

⁴⁴ Ebből a szempontból értjük meg igazán, miért volt a 2005-ös novella olyan nagy jelentőségű.

a (mentesített) csődbukottak mozgásterét. Ez az angol jogfejlődés nagy eredményének tekinthető, hiszen a társadalompolitikai célokat leválasztja a közvetlen adós-hitelező jogviszonyról, de még a követelések külső értékeléséről (harmadik, külső tengely) is. Egy újabb külső tengely beiktatásával, objektív szankcióként értelmezhető korlátozásként,⁴⁵ gátolja a bukott adós részvételét a társadalmi gazdasági életben anélkül, hogy ez a mentesítés konkrét gátját képezné.

II.5.2. Az adósi jogképesség korlátozása a mentesítéstől függetlenül

Ezt a külső tengelyt az angol jogban jelentős mértékben a *BRO* (*bankruptcy restriction order*) intézménye testesíti meg.⁴⁶ A *BRO* akkor is kibocsátható, ha az adós nem vétkes semmilyen magatartásban.⁴⁷ A jogalkotó itt tág tartományban érvényesítheti a társadalmi és gazdasági elvárásokat a csődbukottakkal szemben, függetlenül attól, hogy mentesültek-e a fennmaradó adósság, illetve a bukás egyéb jogkövetkezményei alól, vagy sem. Az *order* kibocsátásáról a bíróság dönt az adós magatartásának értékelése alapján. Az *Insolvency Act* csak példálózó jelleggel sorol fel olyan adósi magatartásokat, amelyeknél a bíróságnak különösen (*in particular*) meg kell fontolnia korlátozást.⁴⁸ Az *order* által hatályba léptetett korlátokat a megfelelő jogterület szabályai között találjuk. A *BRO* hatálya alatt álló személy (bukott) korlátozottan vehet fel hitelt, választójoga (különösen a passzív) jelentős mértékben elenyész. Az *order* hatálya 2–15 évig terjedhet a hatályba lépésétől kezdve.⁴⁹

Melléklet

A szabályozás tengelyeinek áttekintése

Külső tengely

Belső tengelyek

Külső tengely

A mentesítés személyes feltételei az adós oldaláról

becsületes adós (szép) / pazarló adós (csúf) / csalárd adós (rossz)

Nem
mentesíthető
követelések

Adós
jogképességének
korlátozása

A kivett vagyon és a humán tőke bevonása

fresh start

kötelező törlesztés

⁴⁵ Amennyiben *offence* minősítést kap egy adott adósi cselekedet, amely a *BRO* kibocsátásának alapjául szolgál, az sem igényel bűnös szándékot (*mens rea*), és a *strict liability* körébe tartozik. Milman 2005, 24.

⁴⁶ Az angol csődjog ismeri ennek *quasi* önkéntes változatát (*BRU bankruptcy restriction undertaking*) is. A jogintézményeket az *Enterprise Act 2002* iktatta az *Insolvency Act* szabályai közé. §281A. Schedule 4A.

⁴⁷ Részletesen Skene 2004, 2.

⁴⁸ *Insolvency Act* Sch. 4A 2.–(2).

⁴⁹ *Insolvency Act* Sch. 4A 4.–(2).

Csupán a múlt filozófiai elemzése útján juthatunk el a jelen igazi alkotóelemeinek pontos ismeretéhez.⁵⁰

III. A csalárdság vélelmétől a jóhiszeműség vélelméig

III.1. A jóhiszemű és szerencsétlen kereskedő védelme

A fentebb vázolt rendszerek nem mutattak állandóságot a történelem folyamán. A változások iránya, néha csak évszázados időintervallumban, de jól kivehető volt. Az alkalmazott alépitménytől nem függetlenül, folyamatos eltolódás volt megfigyelhető az önhibáján kívül nehéz helyzetbe jutó és a csődeljárásban érintettekkel együttműködő adósok egyre nagyvonalúbb kezelése felé.

Az *undercarriage* cseréje nem volt ugyan mindig ilyen irányba tett lépés, ahogyan azt a *BAPCPA* esetében is láthattuk, de jellemzően mégis az adósok érdekeit szolgálta, mert az egyre cizelláltabb elbírálás a tényleg mentesítésre érdemesek számára egyre könnyebb hozzáféréssel járt együtt. A mentesítés fejlődésének alapjául szolgáló történelmi összefoglaló következik ebben a részben.

III.2. A változások történelmi bemutatása

III.2.1. A közhangulat, az erkölcsi megítélés és a jog a XVI. században

Az első csődtörvények megszületésének időszakában *quasi praesumptio iuris et de iure* jelleggel minden bukást csalárdságnak tekintettek.⁵¹ A csődhöz kapcsolódó negatív megítélés (*bankruptcy stigma*) forrása az volt, hogy a korabeli felfogásban, amelynek nyomai máig erőteljesen jelen vannak, a bukást egyrészt személyes kudarcnak könyvelték el, másrészt megbízhatatlanságot bizonyító aktusnak, hiszen a bukott megszegte hitelezőinek adott szavát. Ezért méltatlannak bizonyult a bizalomra, és azt már soha nem is szerezheti vissza.⁵²

III.2.2. Változások a XVII. században

A Dekker által fémjelzett és elindított folyamat gyökeres változást hozott a század során. Változott az erkölcsi megítélés, és a század végére már nem tekintették a bukást eredendően csalárdságnak. Ez a század volt az, amely mintegy megágyazott a mentesítés törvénybe iktatásának. Nem szabad itt arra gondolni, hogy a bukottak megítélése bármilyen értelemben is megfordult volna. Ennek illusztrálására a legjobb Daniel Defoe, maga is csődbukott, aki a század végén elsőként kiadott kötetében (*An Essay upon Projects*), az alábbiakkal vezeti be a csődbukottakról szóló fejezetet, amely közvetlenül a bolondokról szóló fejezet után következik.

⁵⁰ Claude Henri de Rouvroy de Saint Simon (1760–1825).

⁵¹ Ez a mai felfogásra is jórészt igaz. "Bankruptcy is when you put your money in your hip pocket and let your creditor take your coat." Colombo's Canadian Quotations, Edmonton, 1974, pp. 149sk. Idézi Jones 1979, 9.

⁵² "... he should not have been trusted in the past and must never be trusted in the future." Hoppit 1987, 26sk. *Once a bankrupt, and always a bankrupt.*

"Ez a fejezet némi joggal áll a bolondokról szóló mellett, mivel amellet, hogy a legutóbbi idők felfogása minden szerencsétlen embert bolondnak tekint, úgy gondolom, senki sem bolondabb a bukottnál." ⁵³

A korabeli álláspontot tekintve, amelyhez Defoe a fentiek szerint hangsúlyosan csatlakozott, a bukottak jó esetben is csak a bolondokkal egy szintre küzdöttek fel magukat. De már nem sújtotta őket egy olyan típusú mély megvetés, amely például még a XIX. század első felének Franciaországában is jellemző volt. ⁵⁴ Ez is azt a megállapítást támasztja alá, hogy a mentesítés szabályát nem az adósok védelmére alkották, hanem csak együttműködésük biztosítására. A közhangulat és a közvélekedés pozitív módosulása ennek csak *conditio sine qua non*ja volt, de semmiképp sem kiváltó oka.

III.2.3. Az előfeltételek létrejötte a XVII. század végén

Az angol jogban az első áttörés az adósok megítélésében minden bizonnyal a 17. század végén következett be. Ekkor, 1678 és 1698 között 13 törvényjavaslatot is beterjesztettek a csőd tárgyában a parlament elé, amelyeknek jelentős része a fizetéseképtelen adósoknak kínált volna alternatívát a csődbukással szemben. A hozzáállás alapvetően változott azzal, hogy a hangsúly a csalárd és csaló bukotról áttevődött a bosszúálló hitelezőnek kiszolgáltatott szánnivalóan szerencsétlen adósra. Ezekben a javaslatokban az adós oldaláról saját magának vagy vagyonának az elrejtését nem bűncselekménynek, hanem a megfélemlítő, makacs hitelezői magatartásra adott válaszként értelmezték.

A javaslatok jellemzően $\frac{2}{3}$ -os többséghez kötött kényszeregyezséget (*composition*) tartalmaztak megoldásként, nyomatékka csak abban az esetben, ha az adós teljesen és becsületesen feltárta könyveit és vagyonát. Egyetlenegy ilyen javaslatot fogadtak el 1697-ben, 1696-ra visszaható hatállyal. Számos kereskedő tiltakozott a törvénnyel szemben, amit egy év múlva hatályon kívül is helyeztek. Ez megerősítette azt az álláspontot, hogy a törvény tulajdonképpen nem volt más, mint egy átmeneti amnesztia a franciákkal folytatott háború által előidézett válsághelyzet könnyítése céljából. ⁵⁵

III.2.4. Az ellentmondások százada

A XVIII. században így jól érezhető ellentmondás jellemezte az angol csődjogot: az eljárásban összefonódott a bukottat kriminális elemként kezelő szabályok rendszere, valamint az ártatlanságának igazolására, és összes adósságától való megszabadítására vonatkozó eljárás. ⁵⁶ Ebben a jogrendszerben a század folyamán egyszerre volt jelen a mentesítés és a halálbüntetés (1706–1820).

Az amerikai kolóniák jogalkotását, csekély kivétellel, ebben a században az adósok helyzetén javítani szándékozó jogi útkeresés jellemezte. A század vége felé elfogadott szövetségi

⁵³ "This chapter has some right to stand next to that of fools, for besides the common acception of late, which makes every unfortunate man a fool, I think no man so much made a fool of as a bankrupt." Defoe 1692, 61.

⁵⁴ Az Eugénie Grandet című művében Balzac főhőse az utonállónál is rosszabbnak tartja a csődbukottat. Balzac 1972, 112. Az angolok is többször hasonlították a csődbukást az országúti rabláshoz (*highway robbery*). Erre hoz példákat Kadens 2010, 1238.

⁵⁵ Kadens 2010, 1251sk.

⁵⁶ Hoppit 1987, 26.

alkotmány, amely föderális szintre helyezte a csődjogot, lerakta a későbbi csődjogi építmény alapkövét.

III.2.5. Az ellentmondás feloldására tett kísérletek a XIX. században

Az 1830-as évek átfogó reformjai jelezték a szélirány alapvető megváltozását, amely meghatározta a fejlődés irányát. Az angol jogban a halálbüntetés eltörlése után jelentős kísérletek történtek a rosszhiszemű adósoknak a jóhiszemű adósokról való leválasztása területén. Ezek közül az egyik leginkább figyelemre méltó az 1849 és 1861 között Angliában hatályban lévő rendszer⁵⁷, amely a több szerző által is javasolt hármas felosztást ültette át a törvénybe. Ez a felosztás az adósokat a mentesítés szempontjából, vétkeességük alapján, három csoportba, pontosabban osztályba (*grade*) sorolta. Voltak elsőosztályú, másodosztályú és harmadosztályú adósok.⁵⁸ A merev felosztás nem bizonyult hosszú életűnek, de jól mutatta a jogalkotás útkeresését.

A század kísérletező jellegét érhetjük tetten az angol csődjog területén. A hitelezők mentesítéssel kapcsolatos egyetértési (1842), valamint a bukott vagyonával kapcsolatos kezelési jogának (1831) megvonása, ezek újbóli visszadása (1869), majd ismételt, ezúttal végleges kiiktatása a csődjog rendszeréből (1883) jelentős vargabetűket leíró fejlődés képét mutatja.

Az amerikai jogfejlődésből pedig az tűnik ki, hogy ebben a században ez az ország, elsősorban a szövetségi jogalkotás háromszori próbálkozása révén, de alapvető inspirációs hatással a háta mögött az állami szintű csődjogi szabályozás tapasztalatából fakadóan, egyértelműen átvette az úttörő szerepet a mentesítés területén. Ennek a folyamatnak a vitathatatlan megkoronázása volt az 1898-ban elfogadott *Bankruptcy Act*.

A francia csődjog kiútkeresését a XVIII. század végi pongyolaságot felváltó napóleoni szigor, majd az 1838-as törvény által hozott enyhítés manifestálta. A század második felében a francia jog erőteljes elmozdulást mutatott a vállalati csődjog irányába, és ezen beállítódottságát bő évszázadon át, egészen a *loi Neiertz* kidolgozásáig meg is őrizte. Ez a folyamat a mentesítés problémáját másfél évszázadra (1838–1989) parkolópályára helyezte.

III.2.6. Az adóspárti nézetek áttörése a XX. század második felében

A XX. század második felére az amerikai szabályozás iránymutató jellege egyértelművé vált. Az angol jogrendszer sem vonhatta ki magát ez alól a hatás alól.⁵⁹ A *fresh start* csődjogi szerepe, amely már Blackstone műveiben egyértelműen jelen van, centrálissá vált. Ígéretes kísérlet történt újra a becsületes és a becstelen adósok elkülönítésére, feltételezve, hogy előbbiek teszik az összes bukott 90%-át. Az adósbarát javaslat⁶⁰ erőteljes ellenállásba ütközött. Az ellenállás nem a lényegi kérdést érintette, hiszen a hitelezői oldal, különösen a

⁵⁷ 12&13 Victoria ch. 106.

⁵⁸ Milman 2005, 10.

⁵⁹ "At the end of the 20th century new political priorities began to exert influence on the shape of bankruptcy law. A return to the enterprise and risk culture, ironically under a Labour government, necessitated reform of bankruptcy law. The driving influence for these changes was the so called enterprise culture that existed in the US." Milman 2005, 11sk.

⁶⁰ "Bankruptcy: A Fresh Start" - Consultative Document (of the Labour government) of April 2000.

mentesítés megjelenése után, utóvédharcaiban ritkán beszél a lényegről, máshol tárgyalandó okokból a legkülönbélebb helyekre helyezve a hangsúlyt.⁶¹ Így kifogásolták a gyakorlatiasság hiányát (*lack of practicability*), a kielégítés céljából rendelkezésre álló forrásokra gyakorolt hatás figyelmen kívül hagyását (*failure to recognize resource implications*), a vonatkozó alapoó kutatások hiányát (*poor underlying research*).⁶² Végül a javaslat, egy módosítás közbeiktatásával,⁶³ túlélte a támadásokat, és némileg enyhített adósbarát változat jogi formát öltött a 2002-es *Enterprise Act*-ben.⁶⁴

III.3. A hitelezőkkel szembeni hozzáállás változása

III.3.1. A hitelezői közrehatás vizsgálata

Az *audiatur et altera pars* sajátos fordításaként vizsgálat alá került a hitelezők magatartása is. A teljes adósi kiszolgáltatottság, ami a legkevésbé fejlett jogrendszereket jellemezte, átalakulóban volt egy olyan, árnyaltabb megközelítés felé, amely figyelembe vette a hitelezői közreműködést, magatartást, hozzáállást is. Számtalan esetről tudunk, megkérdőjelezhetetlen tekintélyű forrásmunkákból, történelmi igényű szépirodalmi művekből,⁶⁵ hogy a hitelezők milyen aktív szerepet játszottak, és játszanak ma is a csődök kialakulásában, mi több, előidézésében. Egymástól távoli jogrendszerekben fordul elő, hogy a hitelezők, kihasználva a jog hitelező- és kötelempártiságát, furmányos, gyakran csalárd eszközökkel szorítják sarokba adósaikat, és sajtolnak ki belőlük jóval többet, mint amennyit akár a piaci viszonyok, akár az *equity*, akár bármilyen értelemben vett emberi norma megengedne.

III.3.2. Hitelezői "csalárdság" esetei

Sok példát lehetne hozni a korábbi és a mai hitelezői gyakorlatból, amely a másik oldal hathatós közreműködését példázza a csődök kialakulásában. Már Balzac is említi azt a banki gyakorlatot, hogy a jól fejlődő cég megszerzése érdekében a hitelek hirtelen megvonásával idéznek elő csődhelyzetet. A mai banki gyakorlat is sok visszasságtól terhes.⁶⁶

Az amerikai szakzsargon már beszédes elnevezéseket is felaggatott ezekre a praktikákra. Az eleve tulajdonszerzési célzattal nyújtott hitel (*loan to own*), a szorult helyzetbe került adós

⁶¹ A Baird-dal (és közvetve Jackson-nal) folytatott polémiában így írja ezt körül az amerikai csődjog nagyasszonya, Elizabeth Warren. "Discussing the debtor-creditor system is much like focusing a camera. Different elements of the system are always in view, but depending on where the focus is directed, different features of the system take on greater importance." Warren 1987, 778.

⁶² A lényegtelen kérdésekre való fókuszálás tipikus esetei ezek. Kíváncsian várom a magyar jogi megoldások keresése közben az ilyen típusú mellébeszélések megjelenését a piaci kockázat csődjogi eszközökkel történő igazságosabb elosztása ellen kézzel-lábbal tiltakozó pénzügyi szereplők részéről.

⁶³ "Enterprise and Productivity: Insolvency: A Second Chance" - White Paper (Cm 5234).

⁶⁴ A legfontosabb engedmény az *automatic discharge* határidejének félévről egy évre történő (az adósokkal való) kitolása volt. Milman 2005, 12.

⁶⁵ Így a César Birotteau-ban Molineux alakja kifejezetten a "csúf" a hitelezői oldalon, míg a Nucingen bankház (Claparon asszisztenciájával) a "rossz".

⁶⁶ Nem tartozik szorosan a témánkhoz, de a francia jogrendszer kifejezetten bünteti az ilyen gyakorlatot, és a mai napig próbálják a fogyasztókat és a vállalkozókat védeni a pénzügyi praktikáktól. Ennek egyik legutóbbi példája egy francia jelentés, amelyet a Gazdasági és Szociális Bizottság (*Conseil Economique et Social*) készített (jelentéstevő: Mme Pierette Crosemarie) 2007-ben, és amely a beszámoló elején a hitelezői praktikák egész tárházát sorolja fel, részben a *contrario*, azaz a szükséges javítások oldaláról. Letölthető: <http://www.cbanque.com/r/ces-07103121.pdf>.

kifacsarása, "megizzasztása" (*sweat box*), a régebbi kifejezésekkel együtt (mint az adóst a maradék vagyonától megfosztó magatartás, a *wrecking*, a csődből élősködő keselyűtípusú egyén, a *vulture*, és még sorolhatnánk) zanzásítva mutatják a hitelezői oldal felróható magatartását. Ennél részletesebb bemutatásra jelen tanulmányban nem volt mód.

Felhasznált és idézett irodalom

Balzac, Honoré de, César Birotteau, Gallimard, **1975**

Balzac, Honoré de, Eugénie Grandet, Gallimard, **1972**

Bunyan, John, The life and death of Mr. Badman, Printed by J. A. for Nath. Ponder, at the Peacock in the Poultry, near the Church, **1680**

<http://www.chapellibrary.org/johnbunyan/text/bun-badman.pdf>

Coleman, Peter J., Debtors and creditors in America - Insolvency, imprisonment for debt, and bankruptcy, 1607- 1900, Washington, D.C., Beard Books, **1999**

Defoe, Daniel, An Essay upon Projects, **1692**

<http://www.gutenberg.org/ebooks/4087>

Dekker, Thomas, The seven deadly sinnes of London, **1606**

http://books.google.hu/books?id=9EtF5R5MiWcC&pg=PA3&hl=hu&source=gbs_toc_r&cad=4#v=onepage&q&f=false

Epstein, David G., Bankruptcy and related law in a nutshell, St. Paul, Minnesota, Thomson/West, **2005**

Feer, Robert A., Imprisonment for debt in Massachusetts before 1800, Vol. 48., The Mississippi Valley Historical Review, No. 2. Sept., **1961**

Ginsberg, Bernard, The new poor debtor law, 8. évf., Boston University Law Review, **1928** (8 B. U. L. Rev. 23)

Hoppit, Julian, Risk and failure in English business 1700-1800, Cambridge, Cambridge University Press, **1987**

Jackson, Thomas H., The logic and limits of bankruptcy law, Washington, D.C., Beard Books, **2001**

Jacquemont, André, Droit des entreprises en difficulté, Paris, LexisNexis, **2009**⁶

Jones, J. W., The foundations of English bankruptcy, American Philosophical Society, Philadelphia, **1979**

Kadens, Emily, The last bankrupt hanged: Balancing incentives in the development of the bankruptcy law, Vol. 69., Duke Law Journal, N. 7, April **2010**

<http://ssrn.com/abstract=1446818>

Lőrinczi Gyula, A fogyasztói csőd és a mentesítés szabályozásának története, elmélete és gyakorlata a francia jogban, LXVI. évf., Jogtudományi Közlöny, 4. sz., **2011** április, 209–20

McCoid, II, John C., Discharge: The most important development in bankruptcy history, American Bankruptcy Law Journal, 70. évf., Spring **1996** (70 Am. Bankr. L.J. 163)

Milman, David, Personal Insolvency Law, Regulation and Policy, Ashgate Publishing Ltd., Aldershot, **2005**

Chapter I Surveying the Topography of Personal Insolvency and the Law

http://www.ashgate.com/pdf/SamplePages/Personal_Insolvency_Law_Regulation_Policy_Ch1.pdf

Pétel, Philippe, Procédures collectives, Dalloz, Paris, **2009**⁶

Skene, Donna W. McKenzie-, Morally bankrupt? Apportioning blame in bankruptcy, Journal of Business Law, p171–218, Mar **2004** (2004 JBL 171)

Treiman, Israel, Escaping the creditor in the Middle Ages, 43. évf., Law Quarterly Review, **1927** (43 L. Q. Rev. 230)

Vidal, Dominique, Droit de l'entreprise en difficulté, Paris, Gualino, **2010**³

Warren, Charles, Bankruptcy in United States History, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, **1935**

Warren, Elizabeth, Bankruptcy policy, 54. évf., Chicago Law Review, Summer **1987** (54 U. Chi. L. Rev. 775)

Winkle, Marshal Van, Imprisonment for debt, 55. évf., Albany Law Journal, **1897**; **Part I** (55 Alb. L. J. 282), **Part II** (55 Alb. L. J. 303), **Part III** (55 Alb. L. J. 321)

Yale Law Journal (editorial), Modern survival of imprisonment of debt, Yale Law Journal, Vol. 37, **1926** (37 Yale L. J. 509)